

KELEMEN LAJOS

Egy lázadó igéi a sorsra

Hajókról alig lesz itt szó. Azokról már annyi mindent elmondtak, talán többet is a kelletténél. Egyvalamit azonban leszögezhetünk: jár egy hajó, mely bizonyos napokon, vagy évek, évtizedek múltával, más és más alakban tűnik föl. Ma mintha csak test volna a békés ég alatt, s neve a nyelvünkön. Máskor viszont maga a rejtély, munkája isteneknek, akik e tárgy héja mögé szépen beillesztették szellemiségüket. S ez nem holmi tudákos beszéd, lényegénél fogva *ilyen* ez a tárgy. Mélységei elkülönítik, igazságai visszatérítik; egyszóval jár a hajó, amelyen (a törvényre és a nem tisztázott szokásra fittyet hányva) tengerészisztek és matrózok baráti, de legalább összetartozó lelkek gyanánt szolgálnak, végtelen idejű inspekcióban. E hajó felől szerencsére – vagy pedig épp ellenkezőleg – sosem lehetünk egészen biztosak; hol a rendes időhöz közel, hol a rendes időtől kelően messzire kalandozik. Amerre barázdát húz a tengeren, hangok lobognak, mint megannyi kódzászló.

Hangok, amelyek néha egy civakodó baromfiudvarra emlékeztetnek, máskor viszont fénylő dallamfolyamként a világ zenéjét ígérik. Mindenesetre a hajó meglelte maga felvet egy sereg ellentmondást, mihelyt ki akarunk tartani, mondván: láttuk már ezt a hajót, tanúja voltunk létezésének. Alapjában viszont jószerivel semmit sem állíthatunk róla, ami teljes egészében pontos lenne.

Eh! Élni kellene inkább, ördögbe a hajózással!

Ha végre megtanulnánk élni, majdcsak fény derülne a hajózás kérdéseire is. A véges idő, a véges szabadság játékszabályai szerint azonban a napok csupán egymás szolgálói, az életnél nagyobb szabású élet: nevetséges álmodozás. Csak ne emlékeznénk bizonyos utazók szavaira, melyek a szívben kelnek életre, s egy másutt zajló utazásról tanúskodnak. Legalábbis így szokták mondani.

A tengeri kereskedelem ars poeticája addig érvényes, amíg anyagi támaszra lel. S amíg az idő csupán szociális munkanapok végtelene. A simulékony, ravasz, nagyigényű stratégia, Pompeius tana csakis az üzletembereké. Azokhoz beszél, akiknek számára a világban minden egyszerű, érhető, felfogható. Saját kemény kezét csodálva szól a módszereitől megütközött polgárokhoz: Hagyjátok abba a törvényt idézni, mi fegyvert hordunk. Ez is bolt; a világbeli dolgok egyfajta számszerű tisztázása.

A hajózás persze nem tréfa. A szabad víz, mely sajátos törvényeivel érzékelteti egyszerre csüggesztő és csodálatos mivoltát, felráz és válaszra kényszerít; e világban, egy-egy ritka pillanattól eltekintve, minden perc műalko-

tás – a roppant térből érkező hullámok nekicsobbannak a hajónak és végignyaldossák deszkáit. Mi ez, ha nem a végtelen csókja a készült tárgyon? A száraz ész máshogy kalkulál. De mindhiába. Egyszerre valami nesztelen szél fut át a fedélzeten, s az egész, ember alkotta tompa tárgy meginog. Tisztek és matrózok tűnődve néznek szét. *Navigare necesse est, vivere non est necesse.* Hát mégis?

Így tanít Pompeius, ámbár neki magának valószínűleg fogalma sincs, hogy egy sugárzó szimbólumról beszél. A hajózás, amelynek megvannak a hősei, kalandos cselekménye, tökéletesen alkalmas rá, hogy sugallja a végtelent. Az isteni és gyermetes, de okvetlenül kézzelfogható készítmény pedig tüstént a szimbólum alakját ölti fel, amint hisszük, hogy képes bennünket elfuvarozni önmagunkon túlra. S valaki vár ránk? Figyel bennünket?

Hajósoké (és az ő bolond álmodozásukat jóváhagyó uraiké) az érdem, hogy legalább külsőleg ismerjük világunkat. S mivel egyben-másban ez a világ nagyon is ismerős (százszor inkább átalakul, mintsem egyszer megváltozna), az ellene lázadó, aki ellökve magát a látzattól, új és újabb tartományok felé hajózni bont vitorlát nap mint nap, királya, de alávetettje is a tengernek. Ne veszi tehát szem elől: a lázadás a kikéréssel, a hívással, nem pedig a pusztá tagadással rokon. Az óceán igazi rebellise dehogyan ádáz leszámoláson töri a fejét. Ő győzni akar a teremtésben. És bizakodik, hogy se fondorlat, se viharok nem tépik ki kezéből a sextánst.

Kinn a tengeren, a messzeség egy pontján kezdődik a kísértés. Hiszen nincsen megírva, hogy az utazónak, török-szakad, ugyanott kell partot érnie, mint a többieknek. Sejtjük, hogy vannak helyek, s van egyfajta magasabb rendű utazás, amely mellett a mindennapi hajózás sekélyesnek tűnik. Ok ez arra, hogy ne feszítsünk vitorlát a belső tengeren?

Abban a meggyőződésben hajítjuk el kíváncsiságunk aprópénzét, hogy a sors a fölfedezés aranyát adja majd cserébe. Persze: ez már költészet. De miről is beszélünk, mi a költészet? Voltaképp nem egyéb, mint az ész és a szív képekben kifejeződő érve arról, hogy a földi lét égis ér. Mondhatni, építészet égre-földre – mindehhez jobb pillanatainkban bizvást hozzávehetünk a hajdani víg okmányból, *A matróz tíz parancsolatából* néhány pontot. Például: „A takarodó akkor is a hajón találjon, amikor nem szívesen hagyod (eredetiben: *hagyott*) abba kedvesed ölelgetését.” De legfőképp: „Ne veszítsd el fegyverednek alkatrészét, se az ágyúcsövet, a tenger tűkőrrjét se törd el.” A többi a hitre tartozik.

Távol az övéitől, de még soha ilyen közel az anyanyelvhez, minden egyéb támasz híján? Nem, nem erről van szó! A lázadót, úgy, ahogy önmagunkban és másokban tapasztaljuk, másféle érzések töltik el: az elveszett igaz és

a visszaélés áldozatává vált hit ellentételezéseként valami jogféleségek (vagy nagyon is természetes jogok?) szállnak reá. Néhány, eredetiséggel és kivételes lendülettel megáldott lázadó pedig azonnal tengerért kurjant. „Ne félj, hajóm, rajtad a Holnap hőse, / Röhögjenek a részeg evezősre. / Röpülj, hajóm, / Ne félj, hajóm: rajtad a Holnap hőse. // Szállani, szállani, szállani egyre, / Új, új Vizekre, nagy, szüzi Vizekre, / Röpülj, hajóm, / Szállani, szállani, szállani egyre.” Legendás jármű, s legenda van elég.

Az orpheuszi lant talán megszelídíti a sziklát, Apollón gyermeke számára azonban nincs kegyelem. Örökre rajta az árnyék. A lantszó erőt vesz egy istenen, csak hogy a lantos ejti ígéretét, végül e szöszegő, nővesztett dalnokot egy másik isten, a boristen elfajult tisztelete alkalmából nők tépik szét. Orpheusz története bonyolult, mint maga a költészet. *Röpülj, hajóm*, mondja Ady biztatóan; de ahhoz, hogy a hajó engedelmessédjén, el kell jutnia a fejlesztés betetőző stációjáig, a prototípustól a nullszériáig. Ez már szinte tudomány. Súlytörvény, erő, mely visszakarapintja, új energiákkal tölti fel a vers varázsát. Titkos mélyekbe fordítja a figyelmet: a tudatalatti krikszkraszaira és drámaira. Mintha a Gautier-féle szobor-szépség nem annyira kőbe fogva, hanem azon elevenen, kitárt csupaszságában óhajtaná túlélni a várost.

Nem is a szobor, hanem a modell.

Az új energia valóban: varázs és tudomány. S akik külön és együtt ritka foganatú energiatelepek: a huszadik század korai magyar költészetének tán legnagyobb hatású moderátora, Baudelaire („Így akarunk, amíg agyunk perzselve gyúl, / örvénybe szállani, mindegy: Pokolba, Égbe, / csak az Ismeretlen öléen várjon az Új!”), a matematikai mámorát csodálatos tömörítvényekbe bonyolító Mallarmé („Futó árboc, vihar csalétke! ...tán enyém is / hajótörésbe jut, talán goromba szél visz / cél nélkül, úttalan s sziget sohase lát... / De hallga, halld szívem a matrózok dalát!”), a színek zenésze, Verlaine („Ő jární áhított a tenger habjain, / s mivelhogy a kegyes szellő csendet teremtett, / megadtuk mind magunk e bájos örületnek, / máris a megjelölt úton haladva, ím.”). És természetesen Rimbaud, a garázda teremtő. Mindegyikük: szél és örvény, hajó és tenger. Egyelőre üde, friss borzongás.

Sőt: lázadás az ige nevében. És éppen Rimbaud részeg hajóján érkeznek Ady részeg evezősei a szimbolizmusból, egy háborún keresztül, a robbantani vágyó szépség irányzatához. „...szákmányul téptem onnan, finom poéta-étkül / ízes nap-cafatot s nyálas, nyúlós azúrt!” – ironizál Rimbaud. „Valami katedrális / Keres a nagy vér-szőnyeg – konstatálja Ady. S „jön tíz-öles, / Jó Csönd-herceg...” Egészen különös, hogy e költőkben

az újért mennyi minden küzd az elért művészettel. A poéta-étek *nap-cafat*, a katedrális kereső *vér-szőnyeg* – semmi kétség, ez már a szürrealizmus előszele.

Nyomasztó, groteszk, bizarr, de teremtő irányzat a szürrealizmus. S melyik kornak nem sztenderdje? Még közönséges formájában, dühödte vagy passzív keserűségében is, tán szűkített öntudattal, ám mégiscsak a létezés akarására sarkallja alattvalóit. Nem akárki, Apollinaire, az ősatya üzeni, a művészet feladata a teremtés. Baudelaire-ék után, másodszor övele kezdődik egy újabb modernizmus. S hogy mennyire nemcsak a francia múzsa kap rá, Lorca, Eliot, Thomas, Kafka, Arp, Joyce, Faulkner, Nezval, Borges, Márquez, Asturias, Vargas Llosa – a hevenyészett lajstrom magáért beszél. Lorcától Vargas Llosáig ugyanúgy, mint az irányzat magyar érintettjeinél, Illyéstől Határig, József Attilától Weöresig, Dérytől Füstig, Hantaitól Kassáig, Mátyás Stefániáig, vagy Palasovszkyig, az írás a hajthatatlanság parancsa alatt, sőt a rombolás oltáránál is erkölcsöt mormoló ima. Vihart akarnak, lázadást, majd távolodva első követeléseiktől, egyidejűleg s egy-lendülettel vonni művelés alá két tartományt, a valóságét és az ideáét. A fizikáét és a metafizikáét. Megvalósíthatatlan akarat? Ha tényleg az, akkor a szürrealizmust épp e gyötrelemből kivont hit, a lehetetlennel szembeni dac teszi mintaszerűvé. Mert minta lesz, s nem a romantika rejtett rétegeiből pattan elő, mint a kimunkált közhely emlegeti; a szürrealizmus, csodálatos képeivel és képtelenségeivel, módszer és szemlélet is, egy bizonyosfajta viszony a világhoz. S mindnyájunkat érint – mindnyájunkig elhat – az az ív, amely az ősművészek törzsi költészetétől napjainkig hajlik. Többé vagy kevésbé mindnyájan szürrealisták, szimbolisták és expresszionisták vagyunk; jelképezünk valamit, kifejezni akarunk, s közben álmok monstrumai alatt nyögünk. Nem ezt az ősmesszeségtől napjainkig húzódo ívet kereszteli-e meg példának okáért szürrealis stílusban a magyar népdalbeli *bánatkőből* kirakott *bánat utca*?

A klasszicitáséhoz képest a szürrealizmusé csapzott, borzas, sebekkel hasogatott szépség, de nem hazajáró lélek; olyan, mint a megpróbáltatásokon túlesett zendülő. Itt van, él, s talán pontosan annyival üt el a sértetlen eszményitől, amennyivel a lealacsonyodott korok hitványabbak a képzelte ideálisnál. Ám egyúttal felnőttebb is. Továbbadott attitűd – és sorgondolat. „Műveld a csodát, ne magyarázd” – és hogyan folytatja versét Nagy László?

„ne félj a sorstól, ne félj a rongytól / gúnyánkat megtermi ránk a fény / jussunk a szegények leleménye / s lesz a babáknak télre cipő / köti már a függőcinke a fán / visítva a jövőből itt ugrálnak / lábukon, kezükön kis puha gömb / cinkefészek-bocskor – boxkesztyű dönget / műveld a csodát ne magyarázd”.

A költői szürrealizmus nálunk talán őbenne ért a legmagasabbra. Noha az, amit az alapítókként számon tartott szürrealisták mondtak, retorikájuk és kultuszaik csupán sarkalló közelség Nagy László számára. Amazok, Breton, a korai Éluard, Desnos, Queneau, egyáltalán a hosszabb-rövidebb időre író-automatává avanzsált szerzők versfelfogása, formai kicsapongásaik, a jelentésnélküliséggel ingerkedő próbálkozásaik és Nagy László szemlélete merőben átellenes látásmód. Aminthogy egyéniségük és kiforrásuk, még inkább a körjük borult világok, a két válságos éra, a szürrealizmust előkereső nyugati századelő és a magyar huszadik század negyvenes-ötvenes éveit is teljességgel különböztetik egymástól. A szürrealista ősök, kivált kezdetben, a rombolásért égnék. Nagy László viszont illúzióiból ébredve, s immár az élethez másképp mérve a verset, most kezdi azt új ruhába öltöztetni. Elképzelhető-e ekkor, hogy a fiatal Bretonhoz hasonlóan, a növendékből igazi költővé érett Nagy László azon sóhajtozik, mikor lesznek végre alvó logikusok és filozófusok?

A francia ugyanis, mint mondja, az alvóknak kívánna kiszolgáltatni magát. Eközben persze fennen lengedezik a szürrealista iránymondat: *a lázadás szakértői vagyunk*. Nagy László ellenben lángért fordul Istenhez, hogy „ne kelljen korán az ágyra” hevernie. Szüksége is van a világosságra; ez az igény mindenekelőtt az igazság felé szímatot kapó férfiúé. Kinél, meglehet, furcsa módon, épp e világosságból, egy másodszori s kétellyel feltűzelt eszméletről gyűl lángra a szürrealizmus: ahogy, ráérezve lelke rendkívüli színbőségére, leszakasztja magáról a sápadt hétköznapiakat; ahogy verseiben mindinkább egymásba illeszkedik valóság és valóság-felettség; ahogy korának abszurdításaira döbbenve és saját korábbi szavaival is dacolva megszövegezi költői önfelszabadítását. Hogy aztán e dac pártját ritkító kifejezőerőhöz jusson a *Himnusz minden időben* című kötetben. A tökéletesedés véletlene e könyv? Tengerbe dobott palack, üzenet egy roskadt korból? Nem, az ilyen nem lehet találmányra kiválasztott könyv. Nemzedékek a megmondható: egy kötetnek, amelyben együtt van a *Himnusz minden időben*, *A város címere*, a *Ki viszi át a Szerelmet*, a *Vérugató tündér*, a *Tűz*, a *Szárnyak zenéje*, *A versmondó*, a *Búcsúzik a lovacska*, a *Menyegző*, *A Zöld Angyal*, a *Csontváry*, a *Bartók és a ragadozók*, a *József Attila!*, *A forró szél imádata* – hatását a magyar költészetből sohasem lehet többé kivonni. Éltek belőle szépszerével, tódultak hozzá élőködők is rendszeresen. Hasonló osztályú könyv egész költészet-történetünkben, jó, ha két-három akad. Az akarat itt csakugyan megtette a magáét: Sziszüphosz megint egyszer felért a hegytetőre, s egy másodpercre megáll, szét néz. *Arccal a tengernek...*

Egy könyvről esik szó, és sokkal többről. Valami kivételesen szuggesztív méltóságról, haragról és szeretetről, a természetes erőről, amelyben lélek van, tehát hitből fakad, átissza a költő szavait, amiként a temperamentumot az intelligencia, a helyet a távlat. Aszkézis, szenvedély, valóság: ez Nagy László. Rusztikus, vad és gyöngéd. Átszellemült, akár a keresztény himnuszok. Azt mondja: „tisztának a tisztát őrizzük meg”. S azt kérdi: „Ki becéz falban megeredt / hajakat, verőereket?” Kicsit a misztika felé húz, de mindig visszalép az élethez, mielőtt maga is mítosszá válnék. *Kelet felől éri el délt*, s ahogy később majd látjuk, *nyugatra* tart. Jussa a hagyomány és a lázadás. Tisztában van vele, hogy az ember a lázadás közepette, az események tetőfokán készülődik a zendülés tanulságaira. E tekintetben kétségkívül eltéphetetlen szál fűzi össze a poétákat a tenger rebelliseivel. Ővék a hajó és a látóhatár, pirkad; s akkor a lázadókat egyszerre csak egy táj bontakozó körvonala kiragadják történetükből; ott a sziget, ott a földünk, kiáltják boldogan és szorongva, ott vár a teremtés pusztító boldogsága. Képnek szokványos, de lehetetlen sémát csinálni belőle; el ne felejtjük, ez nem 1789 áprilisa, nem a *Bounty*, ezek az 1960-as évek Kelet-Közép-Európában. S „vacog a jövő, járhat szóról, / pofára-hullt múzsák napos háta / beborult, nap helyett bárd világol!” Íme, a tartás; íme, egy apró testű vers három sora a *Himnusz minden időben* című kötetből.

Nagy László túlmegy azon az ösztönös művészi cselekvésen, amely nélkülözi az alkotás erkölcsi szempontjait. „Im, az alkony kékre mérgül, kigyulladt egy alkoholgyár, / halastó a mennybe szökik, szikrázva párosul, / irtsák ki a délibábot...” Másrészt viszont hatalmas képzelet dolgozik verseiben, kezdeti realista illúzióit levetve, majd e hatalmas (s mind tudatosabban munkára fogott) képzelet tartja fenn verseinek többértelműségét. Konstruktív fantázia, jegyesség a szavak-adta csodákkal: nem fából vaskarika? Nagy Lászlónál egy különös, sokágú képződményről van szó, amely ugyanúgy kötődik például a népköltészet, a népdal ízeihez, kopár keserűségéhez és meghökkentő képzettársításaihoz, mint ahogy a szürrealista elődöket idéző Vörösmarty-féle víziós látáshoz. És Vörösmartyn át Berzsenyi magas költői dikciójához. Verse komplikált technika és büszke paraszti tánc. S kész befogadni egészen távoli hatásokat is. (A barokkból jött kalligramokat kultiváló Apollinaire-től és Lorcától Dylan Thomasig.)

Szemben állna mindez avval a vértestvéri ragaszkodással, amely Nagy Lászlót a földhöz, a tájhoz, egyáltalán: a körötte zajló valósághoz köti? Szemben állna avval, amit Ady magyarságrajongásából, jellegzetes magyar szimbolizmusából magába szívott? Szemben állna a József Attila-iskolában tanult gyémántkemény logikájával?

Néhányan szeretik őt a népi szürrealizmus kissé szélsőes kategóriája alá szorítani. Ez a minálunk kétséssé lett (vagy jobban mondva kétséssé tett) fogalom az irodalomban egy sajtósági líraírányt cégjegyez. Azok a népi gyökerű, plebejus szemléletű poéták e fogalom perszónifikációi, akik a népköltészet formái, tartalmi megoldásait szürrealista elemekkel bokrosítják. Az irányzattal feleslők viszont úgy vélik, a

törekvés modernsége réges-rég belefutott a politikába. Hogy a népi szürrealizmus valójában mit takar, arra bizonyosan Kormos István mutat rá legtalálóbban. Egy alkalommal, meséli Kormos, ő és nagyanyja együtt üldögéltek a kályha mellett; a nagymama egészen elrévedve, történetesen egy sámli kuporgott. Kormos, hogy megtörje kettejük egyre kíno-

Kő és homok

sabb csöndjét, megkérdezte: min gondolkodik úgy, mama? Hogy min gondolkodom, fiam? – jött a válasz: hát sámli. Csakugyan: akinek gondolkodás közben sámli a helye – sámli gondolkodik. Ez az egyenesnél egyenebb csavar, ez a népi szürrealizmus, nem kell magyarázni. Ámbár a népi észjárás egyszerre asszociatív és szimplifikáló jellegét s földies bölcsességét pontosan annyira megokolt vagy oktan összefűzni a nyugati lázongóktól érkezett szürrealizmussal, mintha a konstruktivizmusból népi konstruktivizmust, a dadaizmusból népi dadaizmust kreálnánk. (De különben miért is ne! Miért ne lehetne az „Antanténusz, szórakaténusz, / szóraka-tiki-taka-alababambuszka” a népi dadaizmus terméke?)

Akárhogy is, Nagy László kifogástalan művek sorával bizonyítja, hogy más dolog a fogalmak (példának okáért a népi szürrealizmus) anatómiája, más dolog gyanúval nézni egy művészi irányt, s rajtakapni valóságos bűnein a politikát, és megint más dolog a helyettesíthetetlen költői klaszisz. Az érett alkotó messze kanyarodik egyes korai elkötelezettségeitől, lírája új szimpátiákat fogad magába. Az a misztikus szóhit, amely művei javát oly hatalmasan kifejezve tartja, valami sajátos módon épp a groteszk révén, a nyugat-európai versirányok szelében frissül föl. Ha a bolgár népköltészet élénk, festői motívumaiból itt egy nagy magyar költő ifjúsága ragyog vissza, a hósín hajú férfinak, lám kedve támad az elektromos gitár keltette izgalomhoz. Beatköltőket fordít, vagy például a versesszét gyártó amerikai Olsont. A mitikus síkokon tükrözött relief-

szerű valóságdarabkákban az indulattal immár az irónia is fel-felébred. Gyönyörű sziklaalakokat farag, de néha mintha a kész alaknak odaütne még egyet a kalapáccsal. Új láz jegyében ragadja meg a kort, és kicsúfolja – indulatból, káromkodásból épített verskatedrálisai mellé immár odasorakoznak a gonddal és megható rafinériával felhúzott versházacsok, egyiken-másikon készakartan csálé az

ablak, ferdül a tető. Mégsem másodosztályúak, nem alsóbbak a versdómnál, hanem mások. Élcel a mester. Izmos nyelvezet, egészség, mennyi groteszk lelemény és valami ősi, földies érzékiség a Kondor Béla képeihez írott hét vers 1977-ből. „Tünődés mártírja ifjan s elevenen / fiúk ti holtak ez vagyok ó nem a szégyen / pirít s nem kutyaalázat párázza be / a hét világot átütő szemet

fiúk / süvítsen-e szárnya a távlaton-túli / távlatba mit bemérettem égi gengszter”. A fájdalomosan és kacagva színre vitt művészsorsra ráadás a gúny: „égi / sugallatot hallgat: kisasszony mennyországgal / díjazom a kínját kisasszony legyen erős / kisasszony ha lehet vigyázzon a művész urra”. S az érzésteli *Műtét anyánk szemén* gyönyörű záróképe, e minta-szürrealizmus („Menekvés? Diadal? Már édesmindegy. / Szemednek íriszében sík arany / székecskén üldögélek. Nincs szavam.”) csupa gyöngédség, csupa megfélemezett erő. Ehhez képest micsoda ironikus stíl az *Arany úr; az őszikék meg én*; és nem akármilyen fonák lecke: „E violamagban kerengő / jégvirágos üveghintóban, te bús Arany úr, / a szememre csúszott fekete kalap alatt / hahotázik a hús és vigyorg a csont.” Ami azt illeti, ez a hahota és vigyor itt furcsa kedély! Furcsa és talányos. De hiszen a mi belső és külső életünk, szívünk és életrajzunk egyaránt csupa megfejtendő titok. Olykor a reményt a legnehezebb az élet arcába mondani.

Lám, a *didergő ezüstfiú* például már nem is énekl, mint inkább föltárja az idillt: „megrettent a virág, de továbbra is mézel, / nincs mód e zöld üzemekben kitézni a gyászlobogót.” (Emlékszünk még? „Műveld a csodát, ne magyarázd”). Marad tehát, hogy maradjunk hűek a működéshez. Mint Nagy László, az időtálló vívmányaihoz váltig ragaszkodó költő, aki saját korát mélyen átélve, alighanem azért tart ki végig a szürrealizmus mellett, mert nemcsak hú: pontos is akar lenni.